

Π. Παυλόπουλος: Ο Κωνσταντίνος Κούμας ως εμβληματικός εκπρόσωπος του Ελληνικού Διαφωτισμού με έμφαση στην έννοια και την σημασία της Παιδείας

/ Επικαιρότητα

Σε ομιλία του, με τίτλο «Σκέψεις για την έννοια και την σημασία της Παιδείας στο πλαίσιο του Διαφωτισμού του Κωνσταντίνου Κούμα», κατά την σχετική εκδήλωση που οργάνωσε η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λάρισας, ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος

Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

Πρόλογος

«Όπως έχει αποδείξει η έως σήμερα πολυσχιδής δράση της, η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λάρισας -η οποίαέχει τις απώτερες ρίζες της, από το 1891, στην Βιβλιοθήκη Αχιλλέως Περραιβού που αγοράσθηκε τότε από το Δημοτικό Συμβούλιο Λάρισας, και από τον Μάιο του 2013 λειτουργεί αδιαλείπτως στο ιδιόκτητο κτίριότης επί της οδού 28ης Οκτωβρίου 9, στο κέντρο της Λάρισας- πέραν των άλλων διασώζει αλλά και μετακενώνειτην μεγάλη πνευματική παρακαταθήκη ενός διαπρεπούς λογίου και κορυφαίου εκπροσώπου του Ελληνικού Διαφωτισμού, εμβληματικού Διδασκάλου του Γένους:Του Κωνσταντίνου Κούμα, του οποίου φέρει επάξια και τιμητικώς το όνομα.

Υπό τα δεδομένα αυτά συμμετέχω στην σημερινή εκδήλωση εδώ, μαζί σας, με αισθήματα ύψιστου σεβασμού στην ανεκτίμητη συνεισφορά του σε ό,τι αφορά την πνευματική πορεία του Τόπου μας μέσα στον χρόνο. Και σας ευχαριστώ ειλικρινώς γιατί μου παρέχετε την ευκαιρία να μοιρασθώ μαζί σας ορισμένες -οπωσδήποτε ατελείς λόγω της έκτασής τους μέσα στον λίγο χρόνο που μου αναλογεί- σκέψεις ειδικώς ως προς την έννοια και την σημασία της Παιδείας στο πλαίσιο του Διαφωτισμού του Κωνσταντίνου Κούμα.

Μένω μόνο σε αυτή την πτυχή του τεράστιου έργου του Κωνσταντίνου Κούμα διότι πιστεύω ότι αφενός η Παιδεία, εν γένει, κατέχει περίοπτη θέση εντός αυτού και, αφετέρου, ο inconcretοστοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα διατηρεί πάντα πολύτιμα στοιχεία μιας απαστράπτουσας διαχρονίας.

Πολλώ μάλλον όταν ο στοχασμός του ανατρέχει, οιονεί εκ καταγωγής, στην *latο sensu* Παιδεία που μας έχει κληροδοτήσει το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα -και, συνακόλουθα, ο Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός ως πνευματικό σύνολο -καθιστώντας με τον τρόπο αυτό ευκρινώς ορατή την αξία της προβολής του στο μέλλον, όχι μόνο για εμάς, τους Έλληνες, αλλά και ως «κτηήμαξείμᾱλλον», κατά Θουκυδίδη, για τον σύγχρονο Πολιτισμό υφ' όλες του τις διαστάσεις.

I. Ο Κωνσταντίνος Κούμας ως κορυφαίος εκπρόσωπος του Ελληνικού Διαφωτισμού

Ο βίος, οι σπουδές και η διδασκαλία του Κωνσταντίνου Κούμα, που αναδεικνύουν στο πέρασμα του χρόνου ολοένα και περισσότερο το αναγεννησιακό πνεύμα του,

αιτιολογούν με αμάχητα τεκμήρια τον χαρακτηρισμό του ως κορυφαίου εκπροσώπου του Ελληνικού Διαφωτισμού. Και δη εκπροσώπου, ο οποίος έχει προσφέρει στον Ελληνικό Διαφωτισμό τον δικό του, αυθεντικώς πρωτότυπο, πνευματικό οβολό.

A. Αντιπροσωπευτικά βιογραφικά στοιχεία για τον Κωνσταντίνο Κούμα

Προς την κατεύθυνση αυτή είναι ενημερωτικώς απαραίτητες οι στοιχειώδεις εκείνες ψηφίδες της βιογραφίας του Κωνσταντίνου Κούμα, οι οποίες παρατίθενται στην συνέχεια.

1. Γιος του αρχικώς εύπορου γουναρά Μιχαήλ Κούμα, ο Κωνσταντίνος Κούμας γεννήθηκε στην Λάρισα το 1777 και έζησε εκεί έως το 1787. Τότε η οικογένειά του μετακόμισε στον Τύρναβο, όπου και πήρε τα πρώτα του μαθήματα από τον οικονόμο της Εκκλησίας του Τυρνάβου, Ιωάννη Πέζαρο. Φοίτησε στον Τύρναβο, με εξαιρετικές επιδόσεις, έως την ηλικία των 19 ετών και έγινε ακάματος δέκτης μιας διδασκαλίας που εκτεινόταν από τους Αρχαίους Έλληνες Κλασσικούς έως τα βασικά φιλοσοφικά διδάγματα της εποχής τους, σε συνδυασμό με μαθήματα εμβάθυνσης στα μαθηματικά και στην φυσική.

Ήταν τότε που ο Κωνσταντίνος Κούμας άφησε να διαφανεί, εκτός από το ενδιαφέρον του για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, και η εμφατική κλίση του προς τις Θετικές Επιστήμες. Αυτή την κλίση τεκμηριώνουν πολλά μετέπειτα συγγράμματά του, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται ιδίως η συλλογή «Σειράς στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Πραγματειών. Εκ διαφόρων Συγγραφέων», τόμοι 8, Βιέννη, 1807, η «Χημείας Επιτομή», τόμοι 2, Βιέννη, 1812, και η «Σύνοψις Επιστημών δια τους πρωτοπείρους περιέχουσα Αριθμητικήν, Γεωμετρίαν, νέαν Γεωγραφίαν, Αστρονομίαν, Λογικήν και Ηθικήν», Βιέννη, 1819. Τούτο αιτιολογεί επαρκώς εκείνο το οποίο αναφέρθηκε προηγουμένως ως προς τα αναγεννησιακά χαρακτηριστικά της ευρύτερης μόρφωσής του.

α) Το 1796 επέστρεψε στην Λάρισα και με προτροπή του Λαρισινού Ιεράρχη Διονυσίου Καλιάρχη ταξίδεψε στις «Παρίστριες Ηγεμονίες», για να υπηρετήσει στην αυλή της οικογένειας Υψηλάντη. Πλην όμως, και μη βρίσκοντας κάποιο έστω και βιοποριστικό ενδιαφέρον σε αυτή την ενασχόλησή του, πολύ γρήγορα επέστρεψε στην Λάρισα και επιδόθηκε οριστικά στην διδασκαλία, η οποία τον είχε εμπνεύσει ευθύς εξ αρχής.

β) Έτσι το 1797 άρχισε να διδάσκει μαθηματικά, και συγκεκριμένα άλγεβρα, στην Σχολή της Λάρισας, με βάση τα σχετικά μαθήματα που είχε πάρει μαθητεύοντας

στα Αμπελάκια, κοντά στον εκ Κεφαλληνίας ορμώμενο ιατρό Σπυρίδωνα Ασάνη. Για βιοποριστικούς και πάλι λόγους αναχώρησε την επόμενη χρονιά από την Λάρισα και άρχισε να διδάσκει στην Τσαριτσάνη, ενώ μετά τον θάνατο της συζύγου του, το 1799, σε κατάσταση βαθιάς θλίψης κατέφυγε εκ νέου στα Αμπελάκια.

2. Στα τέλη του 1803 ο Κωνσταντίνος Κούμας ακολούθησε, μετά από πρόσκλησή του, τον Άνθιμο Γαζή στην Βιέννη, για να συνεργασθεί μαζί του στην έκδοση ελληνικού λεξικού, το οποίο ουδέποτε ολοκληρώθηκε. Παρέμεινε όμως στην Βιέννη ως οικοδιδάσκαλος στην οικία του Στέφανου Μόσχου, σπουδάζοντας ταυτοχρόνως στο τοπικό Πανεπιστήμιο καθαρά και εφαρμοσμένα μαθηματικά και μεταφράζοντας, ταυτοχρόνως, έργα από τα γαλλικά στα αρχαία ελληνικά. Και το έπραξε με την εδραία πεποίθηση ότι τα αρχαία ελληνικά είναι εκείνα στα οποία ταιριάζει, οιονεί εκ φύσεως, η συγγραφή των μαθηματικών συγγραμμάτων.

α) Το όνομα του Κωνσταντίνου Κούμα είχε πια γίνει γνωστό ευρύτερα, και το 1809 έλαβε πρόσκληση από τους κατοίκους της Σμύρνης για να μετεγκατασταθεί εκεί και να συνεργασθεί με τον Κωνσταντίνο Οικονόμου στην Δημόσια Σχολή, η οποία μόλις είχε ιδρυθεί. Ανταποκρινόμενος -και λόγω της κακής οικονομικής του κατάστασης μετά τον θάνατο του πατέρα του- στην ως άνω πρόσκληση, ο Κωνσταντίνος Κούμας μετακόμισε στην Σμύρνη και δίδαξε στην «Δημόσια Σχολή» φιλοσοφία, ηθική, μαθηματικά, φυσική και χημεία, ενώ παραλλήλως οργάνωσε εργαστήρια πειραμάτων, εξοπλίζοντάς τα μάλιστα με τα κατάλληλα, σύγχρονα για την εποχή, όργανα.

Η Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης αντέδρασε στην λειτουργία της Δημόσιας Σχολής, με το πρόσχημα ότι η τελευταία είχε απομακρυνθεί από την εκκλησιαστική διδασκαλία, και πέτυχε το κλείσιμό της, μόλις ένα χρόνο μετά την έναρξη της λειτουργίας της. Όμως ο, επίμονος και στους διδακτικούς στόχους του, Κωνσταντίνος Κούμας εξασφάλισε, με την συμπαράσταση του Αδαμαντίου Κοραή, την επαναλειτουργία της καλύπτοντας τα έξοδά της με εράνους μεταξύ των Ομογενών. Η Δημόσια Σχολή μετονομάσθηκε σε Φιλολογικό Γυμνάσιο, το οποίο κατέστη στην συνέχεια ονομαστό στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο.

β) Η φήμη του Κωνσταντίνου Κούμα ως λογίου με ευρύτατη μόρφωση εξαπλωνόταν διαρκώς, και το 1813 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος του ζήτησε επιμόνως να δεχθεί την διεύθυνση («σχολαρχία») του Κουροτσεσμείου Σχολείου, στο οποίο όμως παρέμεινε μόλις για ένα χρόνο. Στην συνέχεια ο Κωνσταντίνος Κούμας επέστρεψε στην Σμύρνη, στο Φιλολογικό Γυμνάσιο, όπου και δίδαξε για δύο ακόμα χρόνια. Ήταν τότε που ο Κωνσταντίνος Κούμας έφθασε στο απόγειο της

πνευματικής του ακμής και η ακτινοβολία του εξαπλώθηκε και στον ευρωπαϊκό χώρο.

Β. Η εμπνευσμένη εντρύφηση του Κωνσταντίνου Κούμα στο πεδίο του Ελληνικού Διαφωτισμού

Από τον Οκτώβριο του 1817 ο Κωνσταντίνος Κούμας ταξίδεψε στην Βιέννη, με στόχο τόσο την έκδοση των ώριμων πλέον συγγραμμάτων του όσο και την διεύρυνση των επιστημονικών του γνώσεων.

1. Παραλλήλως, επισκέφθηκε πολλά Γερμανικά Πανεπιστήμια και ήλθε σε επαφή με τα πιο προβεβλημένα επιστημονικά –και κατ' εξοχήν φιλοσοφικά– ρεύματα της εποχής εκείνης. Αναγορεύθηκε διδάκτωρ της Φιλοσοφίας και των Καλών Τεχνών από το Πανεπιστήμιο της Λειψίας, το 1820. Οι δε Βασιλικές Ακαδημίες του Βερολίνου και του Μονάχου του απένειμαν τον επίζηλο τίτλο του επίτιμου μέλους τους.

α) Μετά τις ως άνω διαδρομές του ο Κωνσταντίνος Κούμας επέστρεψε στην Σμύρνη. Όμως το Φιλολογικό Γυμνάσιο είχε πάψει να λειτουργεί και εκείνος αρνήθηκε την πρόταση που του έγινε να αναλάβει την διεύθυνση της «Ευαγγελικής Σχολής». Τότε άρχισε να μεταφράζει το «Ελληνογερμανικό λεξικό» του Ρεϊμέρου, πλην όμως η έκρηξη της Εθνεγερσίας του 1821 διέκοψε τις εργασίες του, αφού ολόκληρη η περιουσία του –καθώς και η πλουσιότατη βιβλιοθήκη του– δημεύθηκε από τα όργανα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Σμύρνη.

β) Υπό τις συνθήκες αυτές διέφυγε, αφού επιβιβάσθηκε σε ένα αυστριακό πλοίο, στην Τεργέστη και στην συνέχεια βρέθηκε πάλι στην Βιέννη. Συνελήφθη, με εντολή του Μέτερνιχ, από την Αυστριακή Αστυνομία με την κατηγορία της συμμετοχής του σε συνωμοτικά κινήματα, αλλά γρήγορα αφέθηκε ελεύθερος, όμως με αυστηρούς περιοριστικούς όρους.

2. Η μετέπειτα περίοδος είναι και η πιο παραγωγική για τον Κωνσταντίνο Κούμα, με πρωτότυπες συγγραφές, μεταφράσεις και σχολιασμούς κειμένων.

α) Το σύνολο του έργου του επηρεάσθηκε από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, όμως οι ρίζες του παρέμεναν βαθιά Ελληνικές.

α1) Γεγονός το οποίο δεν ερχόταν σε αντίθεση με το ευρύτερο διαφωτιστικό ρεύμα της εποχής, αν αναλογισθεί κανείς τις πολύτιμες έως αναντικατάστατες «οφειλές» του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ιδίως προς το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και προς τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό, όπως θα επεξηγηθεί εκτενέστερα στην

συνέχεια.

α2) Ως προς την γλώσσα του Κωνσταντίνου Κούμα, πρέπει να τονισθεί η ευθεία αντίθεσή του προς την αρχαίζουσα γλώσσα, την οποία έκρινε ως εγγενές εμπόδιο για την κατά τα διδάγματα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού επιχείρηση προώθησης της ελληνόφωνης εκπαίδευσης, σύμφωνα και με την βαθιά πεποίθησή του αναφορικά με τον ακραιφνώς κοινωνικό χαρακτήρα της Παιδείας εν γένει. Πρέπει δε να επισημανθεί και να διευκρινισθεί πως, κυρίως σε ό,τι αφορά την γλώσσα, ο Κωνσταντίνος Κούμας υπήρξε ένας από τους πιο πιστούς και συνεπείς ακολούθους του Αδαμαντίου Κοραή.

β) Από την πλειάδα των συγγραμμάτων του Κωνσταντίνου Κούμα σκόπιμο είναι να αναφερθούν, ως περισσότερο εκφραστικά –βεβαίως καθένα με βάση το ειδικότερο περιεχόμενό του- του υπό την ευρεία του όρου έννοια Ελληνικού Διαφωτισμού του, κατά προτεραιότητα τα εξής:

β1) «Σύνοψις της Ιστορίας της Φιλοσοφίας», Βιέννη, 1818.

β2) «Σύνταγμα Φιλοσοφίας», τόμοι 4, Βιέννη, 1818-1820.

β3) «Ιστορίαι των ανθρωπίνων πράξεων από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας», τόμοι 12, Βιέννη, 1830-1832. Ειδικώς ως προς τις «Ιστορίες» πρέπει να τονισθεί και το ότι ο 12ος τόμος εμπεριέχει μια πλήρη και εξαιρετικά τεκμηριωμένη ιστορική καταγραφή της πορείας του Έθνους των Ελλήνων από την πτώση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, έως τις μέρες του Κωνσταντίνου Κούμα, και συγκεκριμένα έως το 1832.

β4) «Γραμματική δια σχολεία», Βιέννη, 1833.

II. Η Παιδεία, προεχόντως ως Παιδαγωγία, στον διαφωτιστικό στοχασμό του Κωνσταντίνου Κούμα

Από το σύνολο του διαφωτιστικού στοχασμού του Κωνσταντίνου Κούμα επιλέγω, στο πλαίσιο της σημερινής μου ανάλυσης, το τμήμα εκείνο –το οποίο οπωσδήποτε κατέχει περίοπτη θέση στο όλο έργο του- που αφορά την Παιδεία, ιδίως ως προς το μέρος της το σχετικό με την Παιδαγωγία. Απαραίτητη ως προς αυτό είναι η προσφυγή στις εκτεταμένες σκέψεις του Κωνσταντίνου Κούμα, όπως συντίθενται κατά κύριο λόγο στο σύγγραμμά του «Σύνταγμα Φιλοσοφίας» (4ος τόμος) αλλά και

σε άλλα, μικρότερα, μελετήματά του (π.χ. «Παιδαγωγία, περί Παιδείας και Σχολείων», στο Ερμής ο Λόγιος, τεύχος 18, σελ. 730-731).

A. Η Παιδεία ως Παιδαγωγία κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα

Την παιδαγωγική διάσταση της Παιδείας εκφράζει εναργώς, κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα, το αξίωμα ότι ο Άνθρωπος γίνεται αυτός που είναι «ὄχι διὰ μιᾶς», αλλά «ἀλλὰ κατ' ὀλίγον, καὶ βαθμηδόν». Ἦτοι με την έννοια ότι ο Άνθρωπος διαθέτει ορισμένες αρχικές δυνάμεις ή και διαθέσεις, «αἰδοῖαι ἀναπτυσσόμεναι κατ' ὀλίγον γίνονται εἰς αὐτὸν ἐνεργοὶ ιδιότητες καὶ ἔξεις». Περαιτέρω δε, πάντα κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα, ο Άνθρωπος δεν μπορεί να επιτύχει τον κατά την φύση του σκοπό του «εἰ μὴ διὰ τῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδείας». Αλλά μιας Παιδείας η οποία πρέπει να είναι κτήμα όλων. Από τα όσα παρατίθενται αμέσως στην συνέχεια προκύπτει, μεταξύ άλλων, και η επιρροή επί του Κωνσταντίνου Κούμα, ως προς τις περί Παιδείας και Παιδαγωγίας αντιλήψεις του, των Ι. Kant και J. J. Rousseau.

1. Ειδικότερα ο Κωνσταντίνος Κούμας δέχεται ότι τα μέσα «τῆς τοῦ σώματος αὐξήσεως» συνθέτουν την Ανατροφή. Ενώ τα μέσα «τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων» συνθέτουν την Παιδεία. Μαζί δε και οι δύο, ἤτοι Ανατροφή και Παιδεία, συνθέτουν την Αγωγή. Και, εν τέλει, η επιστήμη «ἥ τις διδάσκει πῶς πρέπει νὰ ἀνατρέφεται καὶ νὰ παιδεύεται ὁ ἄνθρωπος ὁνομάζεται Παιδαγωγία».

α) Ο Κωνσταντίνος Κούμας δέχεται περαιτέρω ότι χωρίς την Παιδεία ο Άνθρωπος ουδεμία γνώση μπορεί να αποκτήσει. Επέκεινα, μετέχοντας σταδιακώς της ορθής Παιδείας ο Άνθρωπος διὰ της Παιδαγωγίας «αποκαθιστάνεται», κατά τον Πλάτωνα, προκειμένου να καταστεί το ὄν προς το οποίο προορίζεται εκ καταγωγῆς. Και δη το ὄν, το οποίο καταξιώνεται μέσα από την ειρηνική και θεάρεστη συμβίωσή του με τους συνανθρώπους του στο πλαίσιο του οικείου κοινωνικού συνόλου.

α1) Από την κατά τα προεκτεθέντα φύση της Παιδείας συνάγεται, κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα, ότι προκειμένου να έχει την κατά τα προμνημονευόμενα ευεργετική επίδραση επί του Ανθρώπου η Παιδεία πρέπει να «ἐξαπλωθεῖ εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα», και σε καθένα ανάλογα με το «ὑπόργημα» ή το «ἐπάγγελμά» του: Ουδέν ἔθνος νομιμοποιείται να θεωρηθεί πεπαιδευμένο ούτε μπορεί να προαχθεῖ επιστημονικώς, αν εντός αυτού μόνον ορισμένα μέλη του μετέχουν της Παιδείας και τα περισσότερα παραμένουν στο σκοτάδι της απαιδευσίας.

α2) Διὰ της οδού αυτής ο Κωνσταντίνος Κούμας οδηγήθηκε στο τελικό

συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο για να καταστεί η Παιδεία κοινό κτήμα πρέπει να ιδρυθούν «κοινά παιδευτήρια», όπου οι μαθητές αποκτούν τις γνώσεις που αναλογούν στον καθένα με βάση την ηλικία του. Κατά τούτο δε «πᾶσα πόλις, πᾶνπολίχνιον, πᾶσαμικρὰ κώμη καὶἀγρὸς πρέπει νᾶἔχουντὰἀνάλογατῶν κατοίκων των παιδευτήρια». Επιπροσθέτως, και κατ' ακολουθία, τα «διδασκαλεία» κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα διακρίνονται, κατά βάση, σε εκείνα του πρώτου βαθμού -για τα «αρχάρια παιδιά»- και στα επόμενα των ανώτερων βαθμίδων. Τα οποία και χαρακτηρίζονται ως «μερικότερα», διότι παρέχουν μερικότερες και ολοένα και περισσότερο εξειδικευμένες γνώσεις, χρήσιμες κατ' εξοχήν για το επάγγελμα που ελευθέρως επιλέγει ο καθένας.

β) Από τις κατά τα ως άνω θέσεις του Κωνσταντίνου Κούμα περί Παιδείας και Παιδαγωγίας προκύπτει σαφώς και μια μορφή, πρωτόγνωρης για τα δεδομένα της εποχής εκείνης, κατά κάποιο τρόπο δημοκρατικής θεώρησης του Διαφωτισμού, ως φιλοσοφικού ρεύματος που εξ ορισμού κατατείνει στην μόρφωση των ανθρώπων ως μελών του κοινωνικού συνόλου.

β1) Διότι κατά τις θέσεις αυτές του Κωνσταντίνου Κούμα είναι πρόδηλο πως στα «διδασκαλεία», και οπωσδήποτε σε εκείνα του πρώτου βαθμού, πρέπει να έχουν ελεύθερη πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι, άρα όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου. Δεν απέχει, λοιπόν, πολύ από την πραγματικότητα το να δεχθούμε πως υπό τα κατά τ' ανωτέρω δεδομένα ο Κωνσταντίνος Κούμαςδικαιούται -και, γιατί όχι, πρέπει-να θεωρείται ως πνευματικός προπομπός της αρχής της δωρεάν Παιδείας.

β2) Στοιχεία της οποίας συναντάμε σήμερα, ως κορυφαία δείγματα εκδημοκρατισμού της Παιδείας, ιδίως στις διατάξεις του άρθρου 16 παρ. 1, 2, 3 και 4 του Συντάγματος, όπου και θεσπίζονται τόσο το αντίστοιχο Θεμελιώδες Δικαίωμα όσο και οι εντεύθεν προκύπτουσες υποχρεώσεις του Κράτους.

2. Κατ' ουσία, λοιπόν,η «Καθαρά Παιδαγωγική» του Κωνσταντίνου Κούμα έχει ως σκοπό την θεωρητική κατάρτιση του μαθητή, με απώτερο στόχο την ηθική του τελειότητα.

α) Τούτο επιτυγχάνεται μέσω τηςΑγωγής, η οποία οφείλει να κινείται πάνω σε τρεις άξονες:

α1) Ο πρώτος άξονας αφορά την «Σωματική Αγωγή», η οποία περιλαμβάνει τους κάθε είδους κανόνες υγιεινής για την κατάλληλη διάπλαση και την σωστή φυσική ανάπτυξη του σώματος. Και ο Κωνσταντίνος Κούμας καλεί τον αρμόδιο παιδαγωγό να εξασφαλίζει στους νέους, κατά την έναρξη της ήβης, την

«ἀρετὴν τῆς σεμνότητος» προκειμένου να εναρμονίζεται η Αγωγή με τα διδάγματα της Ηθικής.

α2) Ο δεύτερος άξονας αφορά την «Θεωρητική Αγωγή», μέσω της οποίας ενεργοποιούνται οι θεωρητικές αλλά και οι πρακτικές δυνατότητες του μαθητή. Στο σημείο αυτό ο Κωνσταντίνος Κούμας επισημαίνει την μεγάλη βαρύτητα της καλλιέργειας και της κατ' ακολουθίαν αυτής ανάπτυξης του νου και της κρίσης, παραλλήλως προς την ανάπτυξη της γλώσσας ως καθοριστικής και καταλυτικής σημασίας μέσου έκφρασης.

α3) Ο τρίτος άξονας αφορά την «Πρακτική Αγωγή», η οποία και κορυφώνει την Αγωγή εν συνόλω. Διότι κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα «Πρακτική Αγωγή», ως μέρος της «Καθαρᾶς Παιδαγωγικής», επικεντρώνεται στα μέσα δια των οποίων ο Άνθρωπος υποτάσσει τους επιμέρους σκοπούς του στον μέγιστο σκοπό της Ηθικής.

β) Από τα όσα ήδη εκτέθηκαν αναδύεται ευκρινώς η αξία της διαφωτιστικής αντίληψης του Κωνσταντίνου Κούμα για την Παιδεία, καθ' ό μέτρο η αντίληψή του αυτή ενέχει πέραν των αμιγώς ανθρωπιστικών και σαφή δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Τούτο προκύπτει και εκ του ότι, κατά τον Κωνσταντίνο Κούμα, εν τέλει η Παιδεία στοχεύει, αθροιστικώς και συμπληρωματικώς, στο να αναδείξει και να κατοχυρώσει τον Άνθρωπο:

β1) Ως ενάρετο ον, καθ' ό μέτρο η Παιδεία διασφαλίζει τον έλλογο και συνειδητό φρονηματισμό, ο οποίος οδηγεί στην Αρετή.

β2) Ως ευσεβή Χριστιανό, αφού η απόκτηση αυτής της ιδιότητας είναι *conditiosinequa*νογία την ολοκλήρωση του Ανθρώπου ως εικόνας και ομοίωσης του Δημιουργού του. Εξ ου και στην περί Παιδείας και Παιδαγωγικής διδασκαλία του Κωνσταντίνου Κούμα προέχει η ανάγκη ίδρυσης και αμιγώς θεολογικών σχολείων, ιδίως για να εκπαιδεύουν «τούς μέλλοντες ιερείς τοῦ Ὑψίστου καὶ ποιμένες τῶν εὐσεβῶν».

β3) Ως αγαθό Πολίτη, ο οποίος επειδή εν πάση περιπτώσει είναι μέλος του οικείου κοινωνικού συνόλου και πρέπει να συμπεριφέρεται με τρόπο που διασφαλίζει την αρμονική συμβίωση και την κοινωνική συνοχή, οφείλει να εμφορείται και από τα ανάλογα, πρόσφορα, δημοκρατικά φρονήματα.

Β. Πώς και γιατί ο διαφωτιστικός στοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα περί Παιδείας εκφράζει αυθεντικώς και τις αυτονόητες «οφειλές» του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού προς το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και προς τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό

Από την σύντομη ανάλυση που προηγήθηκε συνάγεται, μάλλον ευχερώς, ότι ο διαφωτιστικός στοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα, πέραν της αυτοτελούς και κατάδηλης αξίας του για την Παιδεία και την Παιδαγωγία, συνιστά ιστορικό φιλοσοφικό, και όχι μόνο, ορόσημο για την ανάδειξη των αυτονόητων «οφειλών» του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού προς το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και, άρα, προς τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό.

Τούτο έχει ως αφετηρία και θεμελιώδη αιτία την βαθιά συνδυαστική γνώση του Κωνσταντίνου Κούμα σε ό,τι αφορά την ουσία και του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος, καθώς και του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού.

Επομένως, ο διαφωτιστικός στοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα είναι τόσο επίκαιρος και ως προς αυτή την συγκεκριμένη πτυχή του, όσο επίκαιρες είναι, αντιστοίχως, οι ρίζες του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού ως αντηρίδες του σύγχρονου Πολιτισμού μας: Η Παιδεία και η δίδυμη αδελφή της, η Παιδαγωγία, όπως αναδύθηκαν από τα αναντικατάστατα φιλοσοφικώς -αλλά και σε άλλα επιστημονικά πεδία- προτάγματα του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού ιδίως υπό την έποψη της ελεύθερης και αδιάλειπτης «επιλαθευτικής» πνευματικής δημιουργίας, συνιστούν τις μόνες αυθεντικές πνευματικές σταθερές στην πορεία του Ανθρώπου προς την καταξίωσή του, δηλαδή προς την υπεράσπιση της αξίας του καθώς και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

Ως προς τούτο δεν έχουμε παρά να αναχθούμε ξανά στον κατά τα προεκτεθέντα στοχασμό του Κωνσταντίνου Κούμα για την Αγωγή, η οποία δια της Παιδείας και της Παιδαγωγίας «αποκαθιστάνει» τον Άνθρωπο στον «θώκο» του, κατά τον προορισμό του όντως Όντος και του, κατά την πεμπουσία του ως ενεργού μέλους του οικείου κοινωνικού συνόλου, Πολίτη. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται οι καταληκτικές σκέψεις που έπονται.

1. Συγκεκριμένα, το πόσο οι προμνημονευόμενες διαπιστώσεις αναφορικά με τον διαφωτιστικό στοχασμό του Κωνσταντίνου Κούμα -αλλά και με τον στοχασμό του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού γενικότερα- και αναφορικά με την ανάλογη ευθεία σύνδεση της Παιδείας με την βελτίωση του Ανθρώπου, ως σκεπτόμενου Όντος και

ως Πολίτη, συμβαδίζουν αρμονικά με την έννοια και τον σκοπό της Παιδείας κατά το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και, επομένως, κατά τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό, καταδεικνύεται με ενάργεια μέσα από ορισμένες σκέψεις του André Malraux στην ιστορική ομιλία του για την πρώτη φωταγώγηση της Ακρόπολης, την 28η Μαΐου 1959 (βλ. André Malraux, "Les métamorphoses de la Grèce ecrite", έκδ. του Institut Français d' Athènes, 1996, σελ. 9 επ., μετ. Βάσω Μέντζου). Σταχυολογώ τα εξής αποσπάσματα:

α) Κατ' αρχάς, ο André Malraux επισημαίνει ότι η Αρχαία Ελλάδα ήταν η πρώτη που ανέδειξε τον τύπο του Ανθρώπου ο οποίος συνδυάζει τον Στοχαστή, ως κάτοχο της γνώσης, και τον Πολίτη, ως ενεργό πολιτικώς μέλος της Αθηναίων Πολιτείας: «Απέναντι στην Αρχαία Ανατολή, ξέρουμε σήμερα ότι η Ελλάδα δημιούργησε έναν τύπο ανθρώπου που δεν είχε υπάρξει ποτέ ως τότε. Η δόξα του Περικλή -του ανθρώπου αλλά και του μύθου που συνδέεται με το όνομά του- είναι ότι υπήρξε ο μεγαλύτερος υπηρέτης της πόλης και ταυτόχρονα φιλόσοφος και καλλιτέχνης. Ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής δεν θα μας συγκινούσαν με τον ίδιο τρόπο αν δεν ξέραμε ότι ήταν πολεμιστές. Για τον κόσμο η Ελλάδα είναι πάντα η σκεπτόμενη Αθηνά που ακουμπάει στο δόρυ της. Και ποτέ πριν από αυτήν η τέχνη δεν είχε συνενώσει το δόρυ με τη σκέψη."

β) Και στην συνέχεια ο André Malraux εμβαθύνει, με την γνώριμη πνευματική του διορατικότητα, στην ουσία της Παιδείας και την σύλληψή της από το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα. Μια Παιδεία που είναι αμιγώς δημιούργημα του Πνεύματος, το οποίο αγωνίζεται αδιαλείπτως για να αποκαλύψει την αλήθεια ως προς τον κόσμο που μας περιβάλλει και που δεν συμβιβάζεται με καμία βεβαιότητα αλλά, όλως αντιθέτως και πολύ περισσότερο, θέτει διαρκώς ερωτήματα στον δρόμο προς την αέναη «επιλάθειση» : "Δεν θα πάψουμε ποτέ να το διακηρύσσουμε: ό,τι σημαίνει για μας η τόσο συγκεχυμένη λέξη παιδεία -το σύνολο των έργων της τέχνης και του πνεύματος- η Ελλάδα το μετέτρεψε, προς δόξαν της, σε μείζον μέσον διαπαιδαγώγησης του ανθρώπου. Είναι ο πρώτος πολιτισμός χωρίς ιερό βιβλίο, όπου η λέξη ευφυΐα σήμαινε να θέτεις ερωτήματα. Ερωτήματα που έμελλε να γεννήσουν την κατάκτηση του κόσμου από το πνεύμα, της μοίρας από την τραγωδία, του θείου από την τέχνη και τον άνθρωπο."

2. Περαιτέρω, την πορεία εξέλιξης του Ελληνικού Πολιτισμού, σε όλη του την μακραίωνη διαδρομή, καταγράφει, πιστά και αξιόπιστα κυρίως η πορεία του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος στον δρόμο προς την επιστημονική -ουσιαστικώς την πρώτη στην ιστορία της επιστημονικής εξέλιξης- δημιουργία. Αυτή η πορεία του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος προς τη θεμελίωση της ολοκληρωμένης Επιστήμης και της Φιλοσοφίας με συστηματική δομή παραπέμπει, εν πολλοίς, στον

μύθο του Προμηθέα, ο οποίος τίθεται στην υπηρεσία του Ανθρώπου –προκειμένου να του διδάξει τις τέχνες, μέσω της χρήσης της φωτιάς που έχει κλέψει από τους θεούς- με σκοπό να καταστήσει την ανθρώπινη δημιουργία δύναμη παραγωγής Πολιτισμού. Άρα δύναμη η οποία θα απελευθερώσει τον Άνθρωπο και από τον αρχέγονο φόβο του θανάτου.

Σκοπό τον οποίο αποκαλύπτει στον Χορό ο Προμηθέας με τον συγκλονιστικό στίχο του Αισχύλου στον «Προμηθέα Δεσμώτη» (260): «Θνητούς γ' ἔπαυσα μή προδέρκεσθαι μόρον» («Απέβαλα από τους θνητούς τον φόβο του θανάτου»). Και τούτο στοίχισε στον Προμηθέα την σύγκρουση ως και με τον Δία, σύγκρουση που σφραγίσθηκε με την τιμωρία της αλυσόδεσής του στον καυκασιανό βράχο.

α) Μέσα από αυτή την, οιονείπρομηθεϊκή, πορεία του το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα γέννησε, σχεδόν ταυτοχρόνως, την Επιστήμη και την Φιλοσοφία. Σήμερα η συνεισφορά αυτή του Ελληνικού Πνεύματος στον Πολιτισμό, εν γένει, φαίνεται ίσως φυσική. Όμως η ιστορική διαδρομή και έρευνα στο πεδίο κυρίως της Επιστήμης αρκεί για να καταδείξει ότι αυτή η προμηθεϊκή, κατά τ' ανωτέρω, πορεία του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος συνιστά μία από τις πιο συγκλονιστικές –δίχως ίχνος υπερβολής- περιόδους της ανθρώπινης δημιουργίας, αφότου εμφανίσθηκε ο *homosapiens* ως η τελείωση του *homosentiens*. Και τούτο διότι, κατ' ουσία και κατ' αποτέλεσμα, σηματοδοτεί την αρχή της πνευματικής καταξίωσης του *homosapiens*.

α1) Για να γίνει σαφέστερη και, επομένως, ακριβέστερη η ανάλυση που προηγήθηκε, πρέπει να διευκρινισθεί ότι το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα έφθασε στον κολοφώνα της διάπλασης της Επιστήμης μέσα από την «επαναστατική», μεθοδολογικώς, για την εποχή εκείνη μετατροπή της πληροφορίας σε Γνώση και της Γνώσης σε Σοφία.

α2) Με άλλα λόγια, το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα οδήγησε έτσι την εν γένει Παιδεία –υπό την έννοια του συνόλου των έργων του Πνεύματος και της Τέχνης, κατά τον André Malraux – της Αρχαίας Ελλάδας σε μια πρωτόγνωρη, με οιαδήποτε σύγκριση παρελθόντος, ολοκλήρωσή της, προσθέτοντάς της τους ακρογωνιαίους λίθους της, ήτοι την Επιστήμη και την Φιλοσοφία. Την τελευταία δε ιδίως με την μορφή της τελειοποίησης, κατά τα δεδομένα της εποχής, της επιστημονικής μεθόδου, ως θεμελιώδους εργαλείου αναζήτησης και επεξεργασίας της Γνώσης που έχει ως τελικό στόχο την διεπιστημονική της προσέγγιση μέχρι την, κατά το δυνατόν, ολιστική θεώρησή της. Θεώρηση η οποία βεβαίως και δεν οδηγεί στην, από μεθοδολογικής πλευράς, πλήρη εξομοίωση των επιμέρους επιστημονικών κλάδων, πλην όμως αναζητεί τα υπαρκτά κοινά σημεία μεταξύ τους, έτσι ώστε να

αποφεύγονται, όσο αυτό είναι εφικτό, μεγάλες αντιφάσεις στο *latosensu* πεδίο του επιστητού.

β) Και τούτο διότι ήταν οι Προσωκρατικοί εκείνοι που πρώτοι επιχείρησαν –και ουσιαστικώς πέτυχαν– να απαλλάξουν την ανθρώπινη διανόηση από τα προπατορικά δεσμά του μύθου και να την οδηγήσουν, σταδιακώς, προς την κατανόηση και εξήγηση του Κόσμου στις πραγματικές του, φυσικές, διαστάσεις.

β1) Ταυτοχρόνως, η ριζοσπαστική δημιουργική παρακαταθήκη των Προσωκρατικών υπήρξε, στην μετέπειτα πορεία του Πνεύματος, το σπουδαιότερο όπλο για την αντιμετώπιση των εμποδίων του κάθε είδους δογματισμού που έκανε, κατά καιρούς, την εμφάνισή του. Δογματισμού ο οποίος, εντέλει, έφθανε μέσα από ένα καταστροφικό πισωγύρισμα στο να μετατρέπει την όποια γνώση είχε προκύψει και πάλι σε απλή πληροφορία. Πληροφορία που μεταδιδόταν εφεξής μεταξύ των, δήθεν, επαϊόντων δίχως δυνατότητα αμφισβήτησής της εκ μέρους τους και, πολύ περισσότερο, τροποποίησης του περιεχομένου της προς την κατεύθυνση οιασδήποτε επιστημονικώς αποδεκτής εξέλιξής της.

β2) Αυτό, ακριβώς, το καταστροφικό πισωγύρισμα της ανθρώπινης Σκέψης και της καθήλωσής της στην κατεστημένη πληροφορία απέτρεψε το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα στην πορεία της ελεύθερης δημιουργίας του. Ουσιαστικώς δε το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα ουδέποτε, έστω και στις απαρχές της ανόδου του, συμβιβάσθηκε με μια τέτοια μεθοδολογική στασιμότητα που είναι, εκ των πραγμάτων και διαχρονικώς, ο κυριότερος πολέμιος της Επιστήμης.

Και υπενθυμίζεται εκ νέου ότι το άλμα αυτό του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος δεν κατανοήθηκε πλήρως, ακόμη και με τα πνευματικά εργαλεία των απαρχών της σύγχρονης εποχής. Χρειάσθηκε πολύς χρόνος και μεγάλη προσπάθεια για να γίνει επαρκώς αντιληπτό το μέγεθος των επαναστατικών καινοτομιών της περιόδου και της συνεισφοράς των Προσωκρατικών στο πεδίο της επιστημονικής εξέλιξης, ιδίως κατά το αρχικό της στάδιο.

β3) Αλήθεια, πόσο αργότερα άραγε ο Max Weber, στην μελέτη του «Η επιστήμη ως επάγγελμα», ανέδειξε ότι η Επιστήμη σημαίνει το «ξεμάγεμα του κόσμου», την «απομάγευση του κόσμου» (*“die Entzauberung der Welt”*), ήτοι την απαλλαγή της Σκέψης, κατά την έρευνα του Κόσμου τούτου, από τα «μάγια» του κάθε είδους μύθου!

Πραγματικά ό,τι συμβαίνει στον Κόσμο δεν είναι προϊόν κάποιας «θείας» παρέμβασης ούτε καν κάποιας «μοιραίας», οιονεί νομοτελειακής, εξέλιξης,

ανεπίδεκτης λογικής έρευνας και επεξήγησης. Όλως αντιθέτως, κάθε φυσικό φαινόμενο έχει την αιτία του, άρα η πρόοδος της Επιστήμης μπορεί να εξηγηθεί μόνο με όρους αιτίου και αποτελέσματος.

Όπου ως αίτιο εμφανίζεται αυτό το οποίο επιτρέπει στο αιτιατό να προκύψει υπό συνθήκες δυνατότητας επιστημονικής απόδειξης, που φυσικά και υπόκειται στην διαρκή δοκιμασία της «επιλάθευσης». Και με τον τρόπο αυτό, όπως υποστήριξε ο θεμελιωτής της νεότερης επαγωγικής μεθόδου Francis Bacon: “Scientia nihil aliud est quam veritatis imago” («Η Επιστήμη δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εικόνα της αλήθειας»). Της ίδιας αλήθειας την οποία, όπως προαναφέρθηκε, είχαν αρχίσει να αναζητούν αιώνες πριν οι Προσωκρατικοί, απορρίπτοντας εκ προοιμίου την τύχη και το τυχαίο ως μέσα εξήγησης των φυσικών, κυρίως, φαινομένων.

Επίλογος

Συνοψίζοντας τις αναλύσεις που προηγήθηκαν πρέπει, ευθύς εξ αρχής, να επισημανθεί ότι είναι βέβαιο πως αρκετές από τις επιμέρους θέσεις του Κωνσταντίνου Κούμα για την Παιδεία και την Παιδαγωγία, κατ’ εξοχήν σε ό,τι αφορά την σύνδεσή τους με την Αρετή και την Ηθική, κρίνονται σήμερα εν πολλοίς ξεπερασμένες από τα πορίσματα της Επιστήμης, με βάση τα διδάγματα των επιμέρους κλάδων της.

Εξίσου όμως βέβαιο είναι πως ο διαφωτιστικός στοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα για την σημασία της Παιδείας και της Παιδαγωγίας σε ό,τι αφορά την τελείωση του Ανθρώπου κατά τον προορισμό του, ιδίως δε σε ό,τι αφορά την διαμόρφωση ελεύθερων μελών του οικείου κοινωνικού συνόλου που ανταποκρίνονται στο πρότυπο του δημοκρατικού Πολίτη, διατηρεί πολύτιμα στοιχεία εγκυρότητας και, επέκεινα, επικαιρότητας.

Όπως επίσης το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος Κούμας, ως κορυφαίος εκπρόσωπος του Ελληνικού Διαφωτισμού, συνδέει ευθέως την ουσία της Παιδείας και της Παιδαγωγίας με τις αντίστοιχες ρίζες, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε για να αναπτυχθεί το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και ο Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός, αναδεικνύει μιαν ακόμη πτυχή της διαχρονικώς επίκαιρης σημασίας της σκέψης του.

Πρόκειται για την πτυχή εκείνη, η οποία φέρνει στο φως οιονείαμάχητα τεκμήρια και για το μέγεθος της «οφειλής» του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στην ανεκτίμητη παρακαταθήκη του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού.

Και ακόμη τούτο: Η όλη πνευματική διαφωτιστική συνεισφορά του Κωνσταντίνου Κούμα παρέχει, επιπλέον, σειρά στέρεων επιχειρημάτων υπέρ του ότι ο Ελληνικός Διαφωτισμός όχι μόνο δεν παρακολούθησε παθητικώς, εξειδικεύοντάς τα απλώς στο πλαίσιο της έλληνικής εμπειρίας, τα πνευματικά ρεύματα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Αλλά τον εμπλούτισε στην διαχρονία του και τον θωράκισε, ως προς την αυθεντικότητά του, με εκείνες τις παρακαταθήκες του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού οι οποίες τον συνδέουν αδιαλείπτως με τις πηγές της απώτερης καταγωγής του.

Πριν απ' όλα όμως εμείς, οι Έλληνες, οφείλουμε να διατηρούμε στην συλλογική μνήμη μας όλα εκείνα, τα οποία προσέφερε ο διαφωτιστικός στοχασμός του Κωνσταντίνου Κούμα στον «Φωτισμό του Γένους» για την απαλλαγή του από τον σκοταδισμό και για την διαμόρφωση άξιων ταγών του Ελληνισμού. Δηλαδή εκείνα τα οποία τον έχουν κατατάξει, άπαξ διά παντός, μεταξύ των Διδασκάλων του Γένους.»